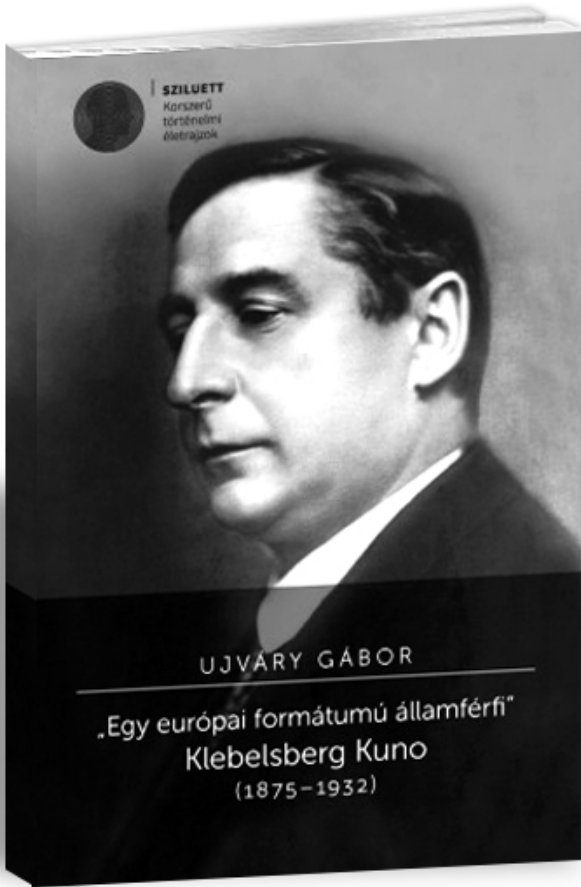

A kultúrpolitikus, aki leginkább Tisza Istvánt becsülte

Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi” – Klebelsberg Kuno

Napjainkban a két világháború közötti Magyarország politikusi közül Horthy Miklós kormányzó, Bethlen István, Teleki Pál és Gömbös Gyula mellett valószínűleg Klebelsberg Kuno kerül a legtöbbször szóba a magyar sajtóban és közbeszédben. A vele való – sajnos leginkább felszínes – foglalkozásnak igazi reneszánszát éljük. Az utóbbi években számos intézményt is elneveztek róla, szinte kultikus figurává vált. Az elmúlt évtizedekben sokan elemezték munkásságát, többnyire azonban csak részletkérdésekre koncentráltak. 1942 után ez a kötet tesz kísérletet az egész életútja összefoglalására, megmutatva, mi az, ami pályafutásáról és annak nagyszerű teljesítményeiről – és néhány megvalósíthatatlan vagy torzóban maradt tervéről – viszonylag már ismert, feltárt és tudományosan is megalapozott eredményeket hozott. Am egyben kijelöli a Klebelsbergre vonatkozó kutatások újabb irányát is: nevezetesen a vallás- és közoktatásügyi minisztersége előtti, már későbbi önmagát építő, eddig kevésbé ismert életszakasz jelentőségét.

Ujváry Gábor történész, a kötet bevezetőjében kiemelte, hogy a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak az utóbbi három évtizedben a magyar történelemtudomány egyik legnépszerűbb, legtöbbet kutatott, könyvtárnyi szakirodalommal rendelkező területévé vált. Többször változó és sokszínű megítélésén túl részben annak köszönhetően, hogy a művelt nagyközönség érdeklődése töretlen a két világháború közötti Magyarország sorsa iránt. Ennek egyik, talán legkézenfekvőbb oka – Ujváry szerint –, hogy valamilyen szinten mindnyájunk családi emlékezetében megőrződött a magyar történelemnek ez a mindössze negyedszázados, ám fordulatokban így is roppant gazdag szakasza. Már a kelő távlat is adott – kellene hogy legyen – az 1919 és 1944 közötti esztendőik fejleményeinek szakmai viták nyomán kialakított, tárgyilagos feldolgozásához. Sajnos többnyire mégsem ennek vagyunk tanúi. Sokkal inkább azt látjuk, hogy ki-ki a saját ízlése, és politikai szimpátiája nyomán előfeltevésekkel közelít ehhez az időszakhoz, amelyet 1945 után „a múltat végképp eltörölni” szemléletben minden-

ben elvetettek, majd az 1980-as évek elejétől már sokkal árnyaltabban kezdtek el tárgyalni. Furcsa módon a rendszerváltás sem hozott ebben valódi változást. Szerencsére a történetileg és politikailag iskolázott értelmiség nagy része úgy véli, hogy Bethlen István miniszterelnöksége vagy Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi minisztersége a XX. századi magyar történelem kiemelkedő és manapság is vállalható fejezeti közé tartozik. Ujváry bár levéltárosként kezdte el kutatni Klebelsberg pályáját, és rengeteg fontos adatot talált róla a hazai és külföldi archívumokban, ebben a tudományos munkában csak ott hivatkozik rájuk, ahol azt feltétlenül szükségesnek ítéli. Nem tér ki a Klebelsberg politikai működésével kapcsolatos összes jelentős problémára. Ezért a tömör életrajzban nem érint olyan, egyébként fontos kérdéseket, mint például Klebelsberg és a szociáldemokrácia, Klebelsberg és a fajvédők vagy Klebelsberg és a legitimisták viszonya.

Klebelsberg hivatali karrierjéről ír először a szerző, melyben megemlíti, hogy a későbbi miniszter a ranglétra alján, fogalmazósegédként kezdte, majd fogalmazóként, segédtitkárként, titkárként, végül miniszteri tanácsosként folytatta munkáját a budai várban, a Szent György téri Sándor-palotában található miniszterelnökségen. Így került mind feljebb a köztisztviselői hierarchiában, ahol a tizenegy osztályba besorolt illetmények tekintetében a X. osztályból a VII.-be jutott, hogy aztán, a miniszterelnökségről távozva, fokról fokra továbbhaladva, pályája csúcán, immár miniszterként a II.-ba kerüljön – az I.-be csak a miniszterelnök tartozott. 1989-től 1910-ig dolgozott a miniszterelnökség elnöki osztályán, ahol mindvégig Romy Béla miniszteri titkár volt a főnöke. Klebelsberg fokozatos előrelépése egyben azt is jelentette, hogy a végrehajtó hatalom legjelentősebb és legelőkelőbb közigazgatási intézményén belül is mindinkább beavatottá vált. Egyre több belső információhoz jutott, ami nyilvánvalóan hozzájárult későbbi kiváló áttekintőképességének kialakulásához, a fontos és kevésbé lényeges dolgok közötti különbségtétel képességének meg-

szerzéséhez. Haláláig büszkén vallotta, hogy ő a magyar köztisztviselők képviselője. A miniszterelnökségen összesen hat miniszterelnök alatt szolgált tizenkét esztendő alatt. A kormányfők közül Klebelsberg egyértelműen Tisza Istvánt tisztelte és becsülte leginkább. Gyakran nevezte őt példaképének, és későbbi politikai irányvezetésére ő gyakorolta a legnagyobb hatást. Klebelsberg a miniszterelnökségen elsősorban a nemzetiségi kérdéssel, illetve a mai értelemben vett nemzetpolitikával, főleg annak kultúrpolitikai vonatkozásaival foglalkozott – 1901-től a nemzetiségi csoportot vezette. Már segédtitkárként is ügykörébe tartozott az „idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása”. Az erőszakos magyarosítási törekvéseket hamar fölismerte, s mint magának följegyezte: *a nemzetiségi politikát csak akkor tartja hatásosnak, ha az nemzetivé válik, s nem a nemzetiségek gyengítése, hanem a magyarság erősítése a fő célja. A Kárpát-medencét betöltő 20 millió magyar eszméjének akkoriban népszerű, ám hiú ábrándjával szemben úgy vélte, hogy az asszimiláció mindenekelőtt a nyelvhatárokon és a szórványokban bekövetkező, igen hosszú folyamat, amely azonban a városokban mégis gyorsan megy végbe, a magyar kultúra vonzerejének köszönhetően.* Részben itt keresendők a húszas években olyan gyakran hirdetett kultúrfejlődés-elméletének gyökerei. Meggyőződéssel hitte, hogy a „magasabb” rangú, azaz a másikkal kedvezőbb statisztikai adatokkal rendelkező kultúra ellenállhatatlan hatást gyakorol a környezetében élő más kultúrára is. *Az asszimiláció viszont a német és zsidó polgárság körében, valamint a városokba költöző nemzetiségek – elsősorban szlovákok – magyarosításánál érvényesült, a hagyományos, paraszti népességre azonban szinte semmilyen befolyást sem gyakorolt.* Valószínűleg emiatt következtetett Klebelsberg arra, hogy a magyar nyelvterületek népsűrűségének emelével olyan népfölösleget lehet kialakítani, amely tervszerű telepítés-, illetve a birtokpolitika révén a nyelvhatárokon erősítheti a magyarságot, s a nemzetiségek között élő magyar szórványokat is nyelvszigetekké fejlesztheti.

Klebelsberg életének újabb fordulatára 1914. január 2-án került sor. Az 1913 júniusától új kormányfőként dolgozó Tisza István bizalmában ezen a napon nevezték ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adminisztratív – ahogy ma mondanánk: közigazgatási – államtitkárának. Szokatlan módon nem politikusból lett államtitkár, ám joggal feltételezhetjük, hogy a III. fizetési osztályba tartozó pozícióba valóban a tehetsége és szorgalma emelte. 1914 elején azonban senki, természetesen még Klebelsberg sem sejtette a nyáron a világot vérbe borító háború kitörését. Így azonban rossz időben került rossz helyre, hiszen békeidőben mindössze hat hónapot munkálkodhatott. 1914 nyaráról már egy háborús kabinet államtitkára volt. Az pedig régi és szomorú igazság, hogy a hadiállapot idején a kultúra társadalmi helye és szerepe szinte mindig gyengül. Klebelsberg nevéhez köthető az ügyvezető alelnökségével szervezett első, állami alapítású külföldi magyar kutatóműhely, a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet 1917-es megnyitása. Ugyanakkor Klebelsberg részt vállalt az „összes turáni, vagy urál-tajai nép tanulmányozását és egy kul-

túrkörbe való kapcsolását célzó nagy tudományos és társadalmi szövetség”, az állami támogatást élvező Magyar Keleti Kultúrközpont vezetésében is. A harcokban marandó sérüléseket szenvedett utókezelésére és segítésére 1915 szeptemberében Tisza István kormányfő elnökletével hozták létre a Rokkantügyi Hivatalt, amelynek gyakorlatilag Klebelsberg lett az irányítója.

Bethlen István és Klebelsberg barátsága minden bizonnyal 1918-ban, nem sokkal a Károlyi-féle őszirozsás forradalomnak mondott zűrzavarban alakult ki. Ebben részben a hasonló indíttatás is szerepet játszott, hiszen szinte egyidősek voltak, kiváló képzettséggel rendelkeztek, és karrierjük első szakasza a Monarchia, azon belül az egyre erősödő Magyarország töretlen fejlődésében hívó, századfordulós világba ágyazódott. S bár Bethlen 1901-től 1918-ig ellenzéki színekben politizált, Klebelsberg pedig mindvégig kormánypárti volt, útjaik mégis keresztezték egymást, hogy aztán végleg összekapcsolódjanak. Klebelsberg néhány politikustársa már 1918 novemberében felkereste Bethlent, hogy a mindinkább balra tolódó kormánnyal szemben szövetséget kössenek. Ennek első eredményeként a Károlyi-rezsim előtti idők 33 közeleli nagyságával együtt írták alá a brit kormányhoz intézett, Magyarország területi integritásának megővéseért síkra szálló nyilatkozatot. 1919. január 5-én pedig mindketten részt vettek azon a pártközi értekezleten, amelyen a tervezett – végül a kommun kikiáltása miatt meghiúsult – nemzeti alapon a munkáspártok ellen igyekeztek összefogni az ellenzéket. Klebelsberg Tanácsköztársaság alatti sorsáról keveset tudunk. Mivel nem volt pénze a külföldre távozáshoz, ezért gróf Almásy Dénes kétegyházi birtokán nevelőként rejtőzködött. Ezután Budapesten, majd ismét vidéken húzta meg magát, miközben fővárosi otthonában hiába keresték a vörös örök.

Előbb mint belügyminiszter vett részt a Bethlen-kormányban. Klebelsbergnek a választójogosultságot az alapfokú iskolák elvégzéséhez kötő, Bethlen Istvánéval teljesen megegyező álláspontra végigkísérte egész további pályafutását. Politikájának egyik mozgóköve éppen az volt, hogy bár a politikai jogok fokozatos kiterjesztésén alapuló európai gyakorlat híve volt, ám ezt csak akkor tartotta lehetségesnek, ha kizárólag az alapműveltséggel rendelkező állampolgárokat engedik az urnák elé. Már 1918 májusában megjelent beszédében sürgette a választójog bővítését, a közintézmények demokratikus újjászervezését, a „nép politikai kultúrájának emelését” célzó nevelést, illetve olyan állam kiépítését, amely működési körét kiterjeszti a „népesség testi, szellemi és gazdasági jólétének munkálására is.” Ez a törekvés volt népközpont-építési programjának alapja is. 1922-ben lett Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszter. A pénzügyi stabilizációt megalapozó 1924-es népszövetségi kölcsön katonai kiadásokat célzó kitételeinek, valamint Klebelsberg koncepciójának, lobbijének, de nyilvánvalóan Bethlen hathatós támogatásának köszönhető, hogy a kultúrpolitika prioritása fokozatosan érvényesült. Míg 1920–21-ben 3,23, addig 1926–27-ben 9,3%-kal részesedett a kultuszminisztérium az amúgy is folyamatosan bővülő állami költségvetésből. Klebelsberg

1927 márciusában három szakaszra tagolta kultúrpolitikai tevékenységét: *1. a minisztersége előtti felkészülés éveire; 2. minisztersége kezdetére (nagyjából az 1925-ig tartó időszakig); 3. a gazdasági rekonstrukció utáni gyors fejlődés esztendeire. Ehhez társult aztán negyediként, 1930 végétől a tárca – és az egész magyar államháztartás – mind nehezebb helyzete.* Abban, hogy minisztersége elején kiemelt szerepet szánt a tudománypolitikának, a személyes vonzalmakon túl anyagi és taktikai megfontolások is komoly szerepet játszottak. Magyarországon szinte katasztrofális helyzetben, a háború utáni gazdasági helyreállítás idején ugyanis nem kínálkozott lehetőség az államháztartást megterhelő, nagyobb beruházások beindítására, márpedig a közoktatás újjászervezése ezt igényelte volna. Emiatt az 1922 és 1925 közötti esztendő legfontosabb intézkedései a viszonylag csekély ráfordítással is eredményeket hozó területekhez kötődtek. Így kerültek előtérbe a következő tudományos fejlesztések: a közgyűjtemények intézményrendszerének átalakítása, az egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia helyzetének stabilitása, külföldi magyar intézetek létrehozása, illetve a történettudomány jelentős támogatása. 1923-ban újjáalapította a Római Magyar Történeti Intézetet, majd 1924-ben létesítette a bécsi és a berlini, 1927-ben pedig a római Collegium Hungaricumot, illetve Párizsban egy félig-meddig Collegium-típusú intézetet. Ezekbe általában magyar állami ösztöndíjjal, olykor fizetéses vendégként jutottak ki a tehetséges fiatalok, akik csaknem valamennyien elvégezték az egyetemet, sokuknak már doktori címük is volt.

1918 és 1925 között – nagyrészt már Klebelsberg minisztersége idején – 441 tantermet és 221 tanítói lakást emeltek. Ez azonban kevésnek bizonyult az ország lakosságának kétharmadát kitevőknek, falvakban és tanyákon élőknek. Klebelsberg csak a gazdasági rekonstrukciót követően gondolhatott arra, hogy korábbi elképzeléseit valóra váltsa. Végül a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiszkolák létesítéséről és fenntartásáról” szóló 1926: VII. tc. rendelkezett az Országos Népiszkolai Alap létesítéséről, amely az e célokra biztosított, évente növekvő összegeket kezelte. Az akció eredeti – tantermenként 60, illetve a városokban 50 gyermekkel számoló – tervei szerint 1931-ig 5784 tanteremnek, és 2778 tanítói lakásnak, összesen tehát 8562, illetve „sürgősséggel” legalább 5000 objektumnak kellett volna felépülnie. A teljes program ugyan nem, ám igazán fontos, és elengedhetetlen része mégis megvalósult.

Ujváry Gábor kötetéből rájöhettünk arra, hogy elsősorban a megújulásra való képességében rejlik Klebelsberg személyiségének és politikájának napjainkig tartó erős vonzereje. Ahogy Ravasz László református püspök a Corvin-rend ünnepségén 1933-ban emlékezett rá: „összegyűjtötte és felgyújtotta a mának minden olaját, kölcsönkérte és elégette a holnap olaját, mert ránk szakadt tegnapok bús sötétségét akarta elűzni. Ő volt a legkonkrétabb, leggyakorlatibb, s ugyanakkor a legnagyobb álmú magyar kultúrpolitikus.” (Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi” – Klebelsberg Kuno (1845–1932); Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014.) M.A.